

FRANS DEBRABANDERE

NOGMAALS MIDDELVLAAMS *sc*, *sch*, *sg*

In het *Liber Amicorum Johan Taeldeman* heb ik uiteraard met belangstelling de bijdrage van Cotman e.a. 2004 gelezen. Ze heeft me evenwel niet bevredigd, en wel om twee redenen.

Allereerst is er de keuze van de tien onderzochte plaatsen, nl. één in Zeeuws-Vlaanderen, zes in Oost-Vlaanderen en slechts drie in West-Vlaanderen. Niet alleen is deze verdeling onevenredig, bovendien werd voor West-Vlaanderen slechts één representatieve plaats gekozen, nl. Brugge, het na Gent ongetwijfeld belangrijkste centrum in het middeleeuwse Vlaanderen. Daarnaast werden twee minder belangrijke plaatsen gekozen, Veurne en het in de Middeleeuwen vrij onbeduidende Roeselare. Je zou verwachten dat de derde grote stad, Ieper, in aanmerking werd genomen. Je zou ook verwachten dat Kortrijk, het centrum van het nog huidige *sk*-relictgebied erbij werd betrokken. De auteurs verontschuldigen zich voor dat laatste euvel in voetnoot 11: “In dit lijstje hadden we ook graag Kortrijk (N 141) gezien, omdat dit het centrum is van een West-Vlaams [*sk*]-relictgebied, maar het CG biedt ons met één Kortrijkse tekst (+ een 14de-eeuwse vervalsing, cf. CG: 2290), helemaal geen basis van vergelijking”. De auteurs kennen dus blijkbaar alleen het Corpus-Gysseling als bron voor de kennis van het Vroegmiddelnederlands en hebben niet aan de naamkunde gedacht. Voor Ieper hadden ze nuttig gebruik kunnen maken van Beele 1975, voor Kortrijk van Debrabandere 1999 en voor het Kortrijkse van Debrabandere 1980. En dan is er ook nog De Flou.

Wat dan de behandeling van *sc/sk* betreft, komt het me voor dat de auteurs het warm water opnieuw willen uitvinden, m.n. voor de interpretatie van *sc/sg* in *scraven/sgraven* (Cotman 2004: 195), waarvoor zij blijkbaar de bijdragen van Debrabandere 1967 en 1977b niet kenden.

Wat de klankwaarde van Middelvlaams *sc(h)* betreft, is het duidelijk dat de cluster in de auslaut al vrij vroeg tot *s*-uitspraak vereenvoudigd werd. “De waarde moet reeds voor 1300 [*s*] geweest zijn”, zegt Hoebeke 1968: 591. De vele fonetische

s-grafieën zijn ondubbelzinnige bewijzen, b.v. ±1285 *Natendries*; 1288 *van den mers*. Ook buiten Oudenaarde was dat zo: 1393 *Wouter Dickibus* in Kortrijk (Debrabandere 1970: 129), waarmee het dorp *Dikkebus* bedoeld wordt, 1089 *Thicabusca*; of in de syllabeauslout 1398 *Daneel de Vleeshauwere* in Hulste (Debrabandere 1970: 461). Haast nog bewijskrachtiger zijn de hypercorrecte sch-grafieën in de auslout: 1358 *Symoens de Metsch*, Kortrijk (Debrabandere 1970: 306), waar natuurlijk *de Mets* ‘metselaar’ had moeten staan; 1374 *daer of was ghewijst ... losch ende quite*, Kortrijk⁽¹⁾, i.p.v. *los*. In Brugge 13e eeuw: *tuusch* ‘thuis’ (Van Haverbeke 1955: 86), z.d. *overmijtsch* ‘overmits’ (Van Loey 1976: 117). Het door Van Loey l.c. aangehaalde en door Cotman e.a. 2004: 196 overgenomen voorbeeld van hypercorrectie, *lanschwert*, is hier evenwel niet dienstig. Het woord betekent nl. niet ‘land’s waard’, zoals Van Loey meende, maar ‘lang zwaard’, Mnl. *lanc sweert*. Het is veeleer een voorbeeld van metathesis *cs/sc*. Vgl. de familienamen *Lancksweir(d)t*, *Lanckzweirt*, *Lancksw Noord(t)*, *Lanc(k)sweert*, *Lanksw Noordt*, *Lanckxwe Noordt*, *Langsw Noordt*, *Lanszwe Noordt*, *Lanswe Noordt*, (volks-etymologisch) *Lanswe Noordt* (Debrabandere 2003: 725).

In de anlaut en de inlaut kan *sc*, en zelfs *sch*, m.i. aan niets anders beantwoorden dan aan *sk*-uitspraak. De spellingvariant *sk* laat geen andere interpretatie toe: Brugge: 1270 *van den Zieselsken*, 1279 *vlaemsker peneghe*, 1280 *tuske*, 1270 *mersken*, *Pasken*, *tusken* (Van Haverbeke 1955: 84–85); 1291 *Johanni Scerre* = 1293 *Johannis Skerres* = 1298 *Johanni Scherre* (Wyffels 1965: 264, 721, 854), 1281 *Jacobo Scinkel* = 1296 *Jakemes Skinkel* (Wyffels 1965: 19, 982); Oudenaarde: 1292 *pasken*, 1496 *veske botere, van eenen boskelkyne, ghedosken*, 1481 *te paeske*, 1496 *meskelke* (dim. van *mersch*). In plaatsnamen: 1241 *juxta Buskerswerf* = *terras Ghiselini Buskers*, Oostduinkerke; 15e eeuw *Buskerhouc*, Renescure (De Flou II, 1102). Zelfs in Latijnse teksten treedt de spelling *sk* = *sc* op. Kortrijk: 1197 *Theobaldus de Skirevelde*, d.i. Schiervelde op Roeselare-Buiten; 1199 *Radulfus de Paskendale* (Debrabandere 1980a: 57, 54), vgl. 1363 *Gillis Passchendale* (Debrabandere 1970: 342); -1300 *ad obitum Agnetis de Plaske* (Debrabandere 1980b: 146), nog als familienaam *Van der Plasken* = *Van den Plask* = *Van den Plas(sche)* (Debrabandere 2003: 978);

Ook de Romaanse *squ*-spelling kan alleen maar *sk*-uitspraak weergeven. Kortrijk: 1408 *tote Pasquen eerst commende*, 1412 *Passchen*.⁽²⁾ Moeskroen; 1398 *Hennequin Plasquaert*, *Crestienne Plasquaert* (Debrabandere 1970, 351) voor

(1) Rijksarchief Kortrijk, Oud Stadsarchief, Vierschaar 1367-1380, f°25v°.

(2) Rijksarchief Kortrijk, Oud Stadsarchief, Vierschaar 1408-1426, f° 99v°, f°77v°.

Plasca(e)rt, afleiding van *Van den Plassche*, nog als familienaam *Plasskaert* (Debrabandere 2003: 978); Gent: 1583 (hypercorrect) *paesschil* i.p.v. *pasquil* (Debrabandere 1977a: 41). Ook de volgende vindplaats (Hoebeke 1967: 593) wijst ondubbelzinnig op *sk-uitspraak* van sc: 1240 *Walteri de Wasscenael* voor Wasquehal (plaats tussen Rijsel en Roubaix).

De *sch*-spelling lijkt op het eerste gezicht aan een [sʏ]-uitspraak te beantwoorden. Dat *sch* nu [sʏ] weergeeft, betekent nog niet dat die lettercombinatie altijd de huidige uitspraak weergegeven heeft, net zoals de huidige *ij*- en *ie*-spelling nu resp. een resp. diftongische en monoftongische uitspraak weergeven, maar oorspronkelijk voor resp. monoftongische en diftongische uitspraak stonden. M.i. is *sch* niet meer dan een spellingvariant van *sc* = *sk*. De interpretatie van *sch* als [sʏ] is een ongeoorloofde projectie van de moderne Nederlandse uitspraak op het Middelnederlands. Dat de *sch*-spelling iets meer voorkwam voor palatale klinkers (*schip*, *schepper*) is normaal, want volgens de Latijnse en dus Romaanse spellingtraditie heeft de *c* alleen voor velare klinkers een *k*-waarde. Daarbij zien we geregeld *ch*-spelling met *k*-uitspraak optreden. Brugse voorbeelden: 1277 *belch* = 1279 *belc*, 1286 *streichende* = 1266 *strecken*, 1271 *orchonden*, 1288 *penninch*, z.d. *dincharnatie* (Van Haverbeke 1955: 83, 80, 86); Oudenaardse voorbeelden zijn: 1219 *merch*, 1238 *curtenbroch* = *curtenbroc*, 1291 *heilbrouch*, 13^e e. *buchs lant*, 1330 *chudekerke* (= Coudekerque), 14^e e. *walebroch* = *walebrouc*, 1317 *machte* ‘maakte’, 1361 *kerch strate* (Hoebeke 1967: 539); Kortrijkse: 1293 *up den diich* ‘dijk’⁽³⁾; 1392 *daer of dat men de scaelgen maecte daer mede dat tvoerseide torrekin ghedeucht* ‘gedekt’ was.⁽⁴⁾ En een voorbeeld in Ingelmunster: 1377 *Zegher Shaechs kindre* = 1382 *Zegher de Haec wonende was te Curtrike* (Debrabandere 1970: 170).

In dit licht wil ik – ten overvloede (zie Debrabandere 1977b)⁽⁵⁾ – het sjibbolet *scilt ende vrient* nog even aanraken. Steunend op de *Annales Gandenses*, die de uitspraak van *scilt* omschreven als ‘clipeus in flamingo cum aspiratione’, verdedigde Blancquaert (1948: 87) een *sk*-uitspraak met aspiratie. Maar het is heel gevaarlijk zoveel fonetisch-wetenschappelijke waarde te hechten aan woorden van een 14e-eeuwse minderbroeder, die van fonetiek nog niets afwist. Zelfs de grote Jakob Grimm (1785-1863) had het over *Buchstaben* ‘letters’, terwijl hij eigenlijk klanken bedoelde. Blancquaert vertegenwoordigde eigenlijk nog de oude opvat-

⁽³⁾ Rijksarchief Kortrijk, Archief Onze-Lieve-Vrouwekapittel, oorkonde 188.

⁽⁴⁾ Rijksarchief Kortrijk, Oud Stadsarchief, Stadsrekening 1391-1392, f°27r°.

⁽⁵⁾ De argumentatie werd nog eens verkort weergegeven in: F. Debrabandere, *Woorden uit 1302. Nederlands van Nu* 50 (2002), 107-108.

ting van Frederichs 1893, die meende dat de Fransen geen *sch* konden uitspreken: “Mais fatalement ils criaient: *skield en vriend!*” Hadden ze dat maar geroepen. De Bruggelingen zeiden namelijk in 1302 *skilt*, net als nu nog altijd de Kortrijkzanen. De spelling *skinkel* (zie boven) bij voorbeeld zegt genoeg. Waarom konden de Fransen dat woord niet accentvrij uitspreken? Het Frans heeft inderdaad wel de *sk*-klank, maar zelden in de anlaut. De Latijnse *sc-*, *st-* ontwikkelde zich in het oude Frans tot *-esc*, *-est*, b.v. *stabulum* > *estable* > *étable*, *scolam* > *escole* > *école*. M.i. hebben de Fransen *eskilt ende vrient* gezegd.

En dan is er nog de *sg*-spelling, die alweer op [sɣ]-uitspraak schijnt te wijzen, maar die m.i. eveneens een *sk* weergaf. Voorbeelden te over. Brugge: 1279, 1284 *mensghe*, 1279 *van den Zieselsghen* = 1270 *Zieselsken*, 1284 *jaerleixgher*, 1285 *tusghen*, 1291 *Paesghen* (Van Haverbeke 1955: 84-85); Oudenaarde: 1300 *tusghen*, 1312 *van mersghe*, *van den bosghe*, *van den driesghe*, *Jan de cuusghe*, *paesghen* (Hoebek 1967: 591). Van Cleemput 1958 vermeldt in 1245 *gilis filij busgers* tegenover *buskerlant*. Nog omstreeks 1570 vinden we in Oudenaarde *sc* (d.i. *sk*) voor *sg*: *Pierre Tuscamp* >< 1508 *Johannes Tuscans Gandensis* (Debrabandere 2000). Zelfs Picardische plaatsnamen met onbetwistbare *sk* bevatten soms de *sg*-spelling. Oude vormen voor Ecaussines zijn: 1414-15 *Escauchines*, 1444-45 *Scarcines*, 1467 *Sgarsines* (Gilliodts-Van Severen 1883-85). De plaatsnaam Moeskroen (Fr. Mouscron) vinden we in een Harelbeekse oorkonde uit 1234 als *Mosgeron* gespeld.⁽⁶⁾

En zo komen we ten slotte bij de *sc* van ***scraven*** = ***sgraven*** ‘des graven’. Voor Cotman e.a. (2004: 195) lijkt het, zoals ook voor Van Loey (1976: 118), “waarschijnlijk dat gevallen als *scraven* inverse spellingen zijn, die er eerder net op wijzen dat het *sc*-grafeem [sx]-waarde kon hebben’. Dat wil ik hier ten stelligste bestrijden en ontcrachten. Maar laten we eerst de vele andere voorbeelden aanhalen. Van Cleemput (1958: 401) gaf al de voorbeelden 1284 *scraven man*, 1297 *tsceens boef* ‘des gheens behoef’, *scravenbrigghe* ‘des graven brigghe’. Ook Van Haverbeke (1955: 84) geeft 1296 *met scraven sculde* = *met sgraven sculde*. Jacobs (1911: 278) noemt in 1383 *haerscat* ‘aarsgat’ in Brugge en in 1448 *midscaders* ‘mitsgaders’ in Kortrijk. Hoebek (1967: 552) vindt in Oudenaarde tweemaal de spelling 1292 *scoinsdages* = *(de)s goinsdages*, te vergelijken met *op den ersten goinsdach*. Ook de 14e-eeuwse Kortrijkse persoonsnamen (Debrabandere 1970:

⁽⁶⁾ Oorkonde Sint-Salvatorskapiitel Harelbeke.

Dat de plaatsnaam *Moeskroen* b.v. in het Kleits (Maldegem, O.-Vl.) als [mu'sɣrun] uitgesproken wordt, toont aan dat in dat Oost-Vlaamse dialect de *sch* heel normaal uit een oorspronkelijk *sk* geëvolueerd is (med. J. Taeldeman).

164, 165, 168) illustreren het verschijnsel: 1376 *joncvrauwe Maersianen Sgrants* = 1395 *jonfre Maertiane Scrans* (genitiefmovering van de Grande), Kortrijk; 1398 *Nees Scraven, Hannekin Scraven, Paesschaert Scraven, Pieter de Grave Callekin Sgraven*, Waregem; 1398 *Sare Scroeten, Calle Scroeten, Martine Scroeten* (movering van *de Gro(e)te*), Grammene. Dat dat geen *sc*-spelling voor Nederlands *sch* [sχ] is, bewijst het dialect, waar in het Kortrijkse in deze positie, combinatie van *s + g*, nog altijd *sk* uitgesproken wordt. Een *weesgegrootje* ‘ave’ heet in het Kortrijks een *weeskegrootje*. Oudere volksmensen bidden (baden?) zelfs ‘weeskegroot Maria’. De verbinding ‘ons, wij, gij, zij gedrieën, gevierden enz.’ luidt *onskendrien, wulderskendrien, gulderskendrien/gilderskendrien, zulderskendrien*.⁽⁷⁾

En dan is er het mooie voorbeeld van de *vlasgaard*, die Streuvels *vlaschaard* spelde, omdat hij vond dat een vlasakker niet omheind was en dus geen gaard kan zijn, en omdat hij het woord – ten onrechte – van *vlasch* afleidde. Wellicht was Streuvels geïnspireerd door Guido Gezelle, die in Loquela *vlaschaard* behandelde: “Vlaschakker, stik lands dat met vlasch bezaaid is, of staat om bezaaid te worden.... Wegens de spellinge *vlaschaard* (niet *vlasgaard*), z. De Bo, i.v. *koornaard... Wijngaard, bo(om)-gaard* zijn met –*gaard*, (engelsch *gard-en*, fr. *jard-in*) samengesteld, *vlaschaard* niet’. Dezelfde vergissing maakte de *Woordenlijst van de Nederlandse Taal* van 1954 door *vlasaard* te spellen.⁽⁸⁾ De zesde uitgave (1924) van Van Dale spelde nog terecht *vlasgaard*, als Zuidn. gelabeld. Dat deed ook de eerste uitgave (1931) van Verschuieren en zo stond het ook nog in de vierde druk van 1941. De achtste (1961), tiende (1976), elfde (1976) en de twaalfde (1992) uitgave van de *Grote Van Dale* vermelden het woord onder het trefwoord *vlasaard* (VI.), maar nemen ook *vlaschaard* (1992 ‘geen erkende spelling’) op met verwijzing naar *vlasaard*. In de 11e uitgave van 1984 wordt er nog aan toegevoegd: “de uitspraak is *vlasaard*’. Dat is dan wel spellinguitspraak op basis van de verkeerde spelling. De dertiende uitgave van 1999 neemt alleen nog *vlasaard* op als (gew.). De Grote Koenen (1986) vermeldt *vlaschaard* ‘vlasakker’ als Zuid-Nederlands, verwijst naar de roman van Stijn Streuvels en geeft ook de correcte uitspraak *vlasgaard*. Kramers (1996²¹) kent alleen *vlasakker*. Het enige moderne woordenboek met correcte informatie over het woord is de tiende uitgave van Verschuieren: 1996, bewerkt door de naamkundige en lexicograaf dr. Frans Claes, wat alles verklaart. Claes neemt een lemma *vlaschaard* op, maar voegt

(7) Vgl. hiermee Zuid-Oost-Vlaams *schedrijen, schevieren, schevijven* enz. door aferesis uit *ons gedrijen, ons gevierden, ons gevijven* enz.

(8) Het woord is uit de *Woordenlijst* van 1995 verdwenen.

eraan toe: ‘eig. *vlas-gaard*, vgl. boomgaard’. Waarom zijn Gezelle, Streuvels, de Woordenlijst en Van Dale verkeerd? Omdat het woord *vlasch* niet bestaat en nooit bestaan heeft (behalve in hypercorrecte spellingen). Dat hadden Gezelle en De Bo moeten weten, want zelfs in het Kortrijkse met zijn *sk*-uitspraak zeggen ze wel *wasken en plasken* ‘wassen en plassen’, maar niet ‘vlaskers’, dat zijn *vlassers* ‘vlasbewerkers’. En ook de uitdrukking *ons Here ne vlassenen baard andoen* ‘schijnheilig doen’ toont dat aan. En dat is klankhistorisch helemaal normaal. *Vlas* beantwoordt aan Duits *Flachs*, Engels *flax*, zoals *was* aan resp. *Wachs*, *wax*, os aan *Ochse*, *ox*, waarbij de *s* klankwettig uit Germ. χs geëvolueerd is. Vgl. de plaatsnaam *Texel*, uit te spreken *tessel*. Het woord *vlaschaard* kan dus geen afleiding zijn van *vlas* en kan alleen worden verklaard als *vlasgaard* (Debrabandere 1967). En dat woord wordt in het Kortrijkse nog altijd als ***vlaskaar(t)*** [‘vlaskør] uitgesproken, met *sk* zoals in bovengenoemd *weeskegroetje* en in Middelnederlands *scraven* ‘sgraven’. En daarmee spoort de constatering dat in het West-Vlaamse gebied waar aan de Kortrijkse *sk* de uitspraak *sjch* [ʃχ] beantwoordt, ook deze *sk* < *sg* tot *sjch* geëvolueerd is: *vlasjgaard*, *weesjgegroet*, ‘*t isjgoed*’.

Ik meen hiermee voldoende te hebben aangetoond dat Middelvlaams *sc* aan een *sk*-klank beantwoordde, ook in *scraven* met *sc* < *sg*.

Bibliografie

BEELE, W.

1975, Studie van de Ieperse persoonsnamen uit de stads- en baljuwsrekeningen 1250-1400, [Handzame].

BLANQUAERT, E.

1948, “*Scilt*” en “*Vrient*”. In: Album Prof. dr. Frank Baur, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven: 85-89.

COTMAN, F. EN C. DE WULF, G. VERLEYEN

2004, Schoon schrijfselke over SK. De oude SK in enkele Vlaamse dialecten. In: Liber Amicorum Johan Taeldeman, Gent, 2004, 189-212.

DEBRABANDERE, F.

1967, Vlas(ch)gaard of Vlasgaard. *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde* 63: 75-81. Ook verschenen in *Verzamelde Opstellen*, Kortrijk, 1998, 55-62 (of: *De Leiegouw* 40 (1998), 263-269).

DEBRABANDERE, F.

1970, Studie van de persoonsnamen in de kasselrij Kortrijk 1350-1400, Handzame.

- DEBRABANDERE, F.
1977a, Stallaerts Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen, III, Handzame.
- DEBRABANDERE, F.
1977b, Scilt en vrient. In *De Leiegouw* 19 (1977), 361-366. Ook verschenen in *Verzamelde Opstellen*, Kortrijk, 1998, 149-154 (of: *De Leiegouw* 40 (1998), 357-362).
- DEBRABANDERE, F.
1980a, Persoonsnamen in de Leiestreek voor 1200. In *De Leiegouw* 22: 39-85.
- DEBRABANDERE, F.
1980b, Kortrijkse naamkunde 1200-1300, Kortrijk.
- DEBRABANDERE, F.
1999, Kortrijkse plaatsnamen tot in de 15e eeuw. In: *De Leiegouw* 41: 131-197.
- DEBRABANDERE, F.
2000, De familienaam Tusschans. In: *Naamkunde* 32: 219-220.
- DEBRABANDERE, F.
2003, Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk, Amsterdam/Antwerpen.
- DE FLOU, K.
1929, Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Brugge.
- FREDERICH, J.
1893, Note sur le cri de guerre des matines brugeoises. In : *Bulletin de la Commission royale d'histoire* 62 : 263-274.
- GILLIODTS – VAN SEVEREN, L.
1883-1885, Inventaire des archives de la ville de Bruges. Table des noms de familles, tables des noms de lieux et glossaire flamand par E. GAILLIARD, Brugge.
- HOEBEKE, M.
1968, De middeleeuwse oorkondentaal te Oudenaarde. 13^e eeuw - ±1500 (Spelling en Klankleer), Gent.
- JACOBS, J.
1911, Vergelijkende klank- en vormleer der Middelvlaamsche dialecten, I, Gent.
- VAN CLEEMPUT, J.
1958, Vroegmiddelnederlandse spellingbewegingen. In: Album Edgard Blancquaert, Tongeren: 401.
- VAN HAVERBEKE, P.
1955, De 13de-eeuwse Middelnederlandse oorkondentaal te Brugge en omgeving, Gent.

VAN LOEY, A.

1976, Middelnederlandse spraakkunst. II. Klankleer, Groningen.

VERSCHUEREN, J. EN F. CLAES

1999, Groot encyclopedisch woordenboek, Antwerpen-Den Haag.

WYFFELS, C.

1965, De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319). Eerste deel (1280-1302), Brussel.